

Azərbaycan Respublikası
Daxili İşlər Nazirliyi
Polis Akademiyası

Kafedra: “Mülki hüquq”

Kommersiya hüququ

fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

**Mövzu № 1. Kommersiya hüququnun
anlayışı.**

Tərtib etdi:

Polis Akademiyasının «Mülki
hüquq» kafedrasının dosenti,
polis polkovniki, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Rəşad Məmmədov

**Azərbaycan Respublikasının DİN-in Polis Akademiyasının «Mülki
hüquq» kafedrasının 17 yanvar 2020-ci il tarixdə keçirilən iclasında
müzakirə edilmiş və tədris prosesində istifadəsi məqsədamüvafiq
hesab edilmişdir. Protokol № 5, 17 yanvar 2020-ci il.**

Bakı - 2020

Mövzu № 1. Kommersiya hüququnun anlayışı.

Plan:

Giriş.

Sual 1. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyəti.

Sual 2. Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və metodu.

Sual 3. Kommersiya hüququnun Azərbaycan hüquq sistemində yeri.

Sual 4. Kommersiya hüququnun sistemi.

Nəticə.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2019. mad. 13, 29, 59.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2019. Mad. 13, 14.
3. «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı.
4. «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişaf sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 yanvar 1999-cu il tarixli Fərmanı;
5. «Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 27 yanvar 1998-ci il tarixli Fərmanı.
6. «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyun 1996-cı il tarixli Fərmanı.
7. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması haqqında» 27 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı;
8. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı.
9. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli 790 Nəli fərmanının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 oktyabr 2002-ci il tarixli 211 № - li Sərəncamı.
10. S.X. Aslanov. Sahibkarlıq hüququ. Bakı, «Digesta» nəşriyyatı, 2005. Səh. 5-22.
11. R.Y.Məmmədov. Kommersiya (sahibkarlıq) hüququ. Bakı, Apostrof, 2015.
12. V.Əliyev. Sahibkarlıq fəaliyyətinin anlayışı və əlamətləri. «Qanun» jurnalı, № 11, 2007., səh. 21-28.

Giriş

Müasir dövrdə sahibkarlıq hüququnun bir hüquq sahəsi kimi Azərbaycan Respublikasında çox böyük əhəmiyyəti var. Çünki, məhz sahibkarlığın inkişafı Respublika iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərən amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra bu fəaliyyəti dövlətlə yanaşı ayrı-ayrı şəxslər həyata keçirir. Bu fəaliyyətin əsas məqsədi sistemə gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Bu, onu göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti nə qədər uğurlu olsa, Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişafı və xalqın rifah səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. Bunun üçün isə dövlət sahibkarlara qanun çərçivəsində əlverişli şərait yaratmalıdır. Respublika iqtisadiyyatının tarixi-inkişaf mərhələsinə nəzər yetirsək görərik ki, dövlət artıq bu şəraiti sahibkarlar üçün yaradıb.

Bu mövzuda müzakirəyə dörd sual çıxarılmışdır. Bu sualları ayrı-ayrılıqda açıqlanması zamanı mütləq şəkildə «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» fənninə istinad olunacaqdır. Çünki, bütün sahələrdə olduğu kimi, kommərsiya hüququnda da ilk növbədə, bu hüquq sahəsinin predmeti, metodu, prinsipləri, mənbələri və sistemi məsələlərinə diqqət yetirilməlidir. Məhz, bu məsələlər araşdırıldıqdan sonra Kommərsiya hüququ haqqında müəyyən təsəvvür formalaşacaqdır.

Sual 1. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyəti.

Hələ sovetlər dönəmində sahibkarlıq fəaliyyəti yalnız dövlət tərəfindən həyata keçirilirdisə, müasir dövrdə isə bu fəaliyyəti dövlətlə yanaşı ayrı-ayrı şəxslər həyata keçirir. Belə ki, sosialist cəmiyyətində SSRİ-nin iqtisadi əsasını istehsal vasitələri üzərində dövlət və kooperativ-kolxoz mülkiyyət formaları təşkil edirdi. Dövlət mülkiyyəti isə sosialist mülkiyyətinin əsas formalarından biri idi (SSRİ Konstitusiyasının 10-11-ci maddələri. M., 1977). Ölkənin iqtisadiyyatı dövlətin əlində cəmlənmişdir və ölkənin əsas sahibkarı kimi dövlət özü çıxış edirdi. Mülkiyyət formalarının çoxnövlüü, rəqabət və bazar münasibətləri ləğv edilmişdir.

Bu fəaliyyətin əsas məqsədi sistemə gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Bu onu göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti nə qədər uğurlu olsa, Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişafı və xalqın rifah səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. Bunun üçün isə dövlət sahibkarlara qanun çərçivəsində əlverişli şərait yaratmalıdır. Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, mülkiyyət münasibətlərinin transformasiyası, yeni sosial-iqtisadi formasiyaya keçid, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi metodlarının köklü şəkildə dəyişdirilməsi ölkədə sahibkarlığın formalaşmasına zəmin yaratdı. İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları sırasında «hər kəsin azad şəkildə azad sahibkarlıq fəaliyyəti ilə və qanunla qadağan edilməyən digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq hüququ» təsbit olunmuşdur. Bazar sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi və inkişafı haqqında bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur.

Respublika iqtisadiyyatının tarixi-inkişaf mərhələsinə nəzər yetirsək görərik ki, dövlət artıq bu şəraiti sahibkarlar üçün yaradıb. Bu, əsasən öz əksini normativ-hüquqi aktlarda tapmışdır. Belə ki, qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlarda sahibkarlıq fəaliyyətini tənzim edən bir sıra norma və müddəalar öz əksini tapmışdır. Buna misal olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində bir sıra fərman və sərəncamlarını göstərmək olar:

1. «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişaf sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 yanvar 1999-cu il tarixli Fərmanı;

2. «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.

3. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması haqqında» 27 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı;

4. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 28 sentyabr 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

5. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli 790 №-li Fərmanının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 oktyabr 2002-ci il tarixli 211 №-li Sərəncamı.

6. «Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 18 yanvar 2003-cü il tarixli 9 №-li Qərarı və s.

Dövlət müstəqilliyinin ilkin vaxtlarında ölkədə yaranan böhran 1993-cü ilin iyununda xalqımızın təkidli tələbi ilə ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra aradan qaldırıldı. Azərbaycan Respublikasının bütün sahələrində dirçəliş dövrü başladı. Bu nailiyyətlər daha çox iqtisadi sahədə nəzərə çarpırdı. İqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparıldı, geniş miqyaslı özəlləşdirmə proqramları həyata keçirildi. Ümummilli lider, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar qısa bir müddətdə öz müsbət nəticəsini verdi.

Uzun müddət inzibati-amirlik metodları ilə idarə olunan Respublika iqtisadiyyatı Sovet hakimiyyəti dövründə dövlətin inhisarında idi və bu, bütün sahələrə sistemətik dövlət nəzarətini zəruri edirdi. Belə ki, dövlət, təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində yeganə inhisarçı və istehsal vasitələri üzərində tam hüquqi nəzarətə malik idi. Belə şəraitdə, dövlət bir tərəfdən təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsini ayrı-ayrı şəxslərə həvalə edir və onlar arasında dəqiq səlahiyyət bölgüsünü aparır, digər tərəfdən isə həmin şəxslərin səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə hallarının qarşısını almaq üçün inzibati nəzarət sistemini tətbiq edir, hüquq mühafizə orqanlarına bu şəxslərin fəaliyyətini tənziqləmək üçün geniş səlahiyyətlər verirdi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra, bir iqtisadi sistemdən digər sistemə keçid zamanı isə hüquq mühafizə orqanları bəzən bu səlahiyyətlərdən sui-istifadə edərək əsassız olaraq yeni yaranan sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilə edir və Respublikamızda sahibkar sinfinin yaranmasına maneələr yaradırdılar. Bu cür halların qarşısını almaq məqsədi ilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən bir sıra fərman və sərəncamlar verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən sahibkarlığa dövlət dəstəyinin göstərilməsi üzrə siyasət özünün normativ əksini qanunvericilik aktlarında tapdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qanunyaradıcılıq sahəsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rolu əvəzsiz olmuşdur. Müstəqilliyimizin ilkin vaxtlarında məhz Heydər Əliyev tərəfindən sistemətik olaraq müvafiq fərmanlar imzalanmış və bu fərmanlarla iş adamlarının sahibkarlıq fəaliyyətinə süni müdaxilələr məhdudlaşmış, sahibkarların qanunla qorunan maraqları müdafiə olunmuş, onlara dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin göstərilməsi kimi bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış bir çox fərmanlar bu sahədə mövcud olan boşluqları aradan qaldırmaq üçün möhkəm hüquqi bazanın əsasını qoydu.

Həmin normativ hüquqi aktlar və ölkədə yaradılan ictimai-siyasi sabitlik investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində də əhəmiyyətli addımların atılmasına şərait yaratdı. “Azad iqtisadiyyatın və sahibkarlığın inkişafı, bazar münasibətlərinin yaradılması bizim strateji kursumuzdur” deyən Heydər Əliyev bu stratejiyanı iqtisadi uğur modeli kimi irəli sürdü və müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün başlıca stimul verdi. Ulu öndər dövlətin sahibkarlığın dəstəklənməsində

xüsusi rolunu vurğulayaraq özəl sektorun hər cür risklərdən qorunacağını bəyan etdi. Bu kursu davam etdirən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan dövləti, sahibkarlığa hərtərəfli kömək edəcək. Sahibkarların investisiyaları etibarlı müdafiə olunacaqdır. Sahibkarlığın və özəl sektorun dəstəklənməsi Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin aparıcı istiqamətidir” tezisini irəli sürərək ölkədə Kommersiya mühitini sağlamışdı, sahibkarlara dövlət tərəfindən maliyyə köməyi sistemini təmin etdi, bir sıra infrastruktur layihələrini planlaşdırdı, nəticədə, mülkiyyət hüquqları qorunaraq, regionların üstün inkişafı təmin edildi. 13 fevral 2007-ci il tarixində regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının üç illiyinə həsr olunmuş müşavirədə əldə edilən uğurlar Heydər Əliyev iqtisadi strategiyasının tətbiqi kimi təhlil edildi. Bu müşavirədə çıxış edərək «...dövlət öz üzərinə düşən bütün vəzifələri icra edir, sahibkarlara siyasi dəstək verir, onları müdafiə edir» deyən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev hər il sahibkarlara güzəştli şərtlərlə təxminən 100 milyon dollar səviyyəsində kreditlər ayrıldığını və bunun gələcəkdə daha da artacağını bildirmişdir.

Respublikada sahibkarlığın sürətli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə dövlət başçısı tərəfindən imzalanan 25 oktyabr 2007-ci il tarixli sərəncamla ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmişdir. Halbu ki, sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmaqla həyata keçirən subyektlərin dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin səlahiyyətinə daxil idi. Bununla da dövlət başçısı sahibkarların dövlət qeydiyyatı sahəsində «bir pəncərə» prinsipini tətbiq etməklə ölkədə sahibkarlığın inkişafının nə qədər önəmli olduğunu göstərdi və bu fəaliyyətin daim dövlətin diqqət mərkəzində olduğunu bir daha təsdiq etdi.

12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsvermə (referendum) yolu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (bundan sonra – Konstitusiya) qəbul olunmuşdur. Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın tənzimlənməsinin əsas hüquqi kriteriyaları təsbit olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiyanın 13-cü maddəsində mülkiyyətin toxunulmazlığı, xüsusilə də sahibkarlığın zəruri şərtlərindən sayılan xüsusi mülkiyyətin müdafiəsi təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 15 və 59-cü maddələrində isə dövlət, sahibkarlığı dəstəkləmək və azad sahibkarlıq üçün zəruri şəraitin yaradılmasını öz üzərinə götürür. Bu prinsiplərin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi 15 dekabr 1992-ci il tarixdə qəbul edilmiş «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Hüquqyaradıcı fəaliyyətdə ulu öndər Heydər Əliyev xüsusi rol oynamışdır. Ümumilli lider sistemli olaraq müvafiq fərmanlar imzalayır və sahibkarların təsərrüfat fəaliyyətinə süni müdaxilələri məhdudlaşdırır və onların qarşısını alır.

Ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikasında gedən iqtisadi inkişaf xarici dövlətlərin diqqətini də cəlb etmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Almaniyaya rəsmi səfəri zamanı həmin ölkənin federal kansleri xanım Angela Merkel «Azərbaycanın indiki iqtisadi imkanları regionun heç bir ölkəsində yoxdur» deməsi iqtisadi qüdrətimizin Avropanın qabaqcıl ölkəsi tərəfindən etiraf edilməsi demək idi. Bu Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab

İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi «Azərbaycan bölgənin lider dövlətidir» fikrinin aparıcı dövlətlərin rəhbərləri tərəfindən təsdiqidir.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyi sahəsində digər dövlət orqanları ilə yanaşı daxili işlər orqanlarının rolu əsasən iki istiqamətdə özünü göstərir:

Sahibkarların təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması;

Sahibkarların hüquqi və qanuni maraqlarının mühafizəsi.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyəti dövlətin inhisar fəaliyyəti olmayıb, istehsal vasitələrinə mülkiyyət hüququ ayrı-ayrı şəxslərə verilir. Bu zaman dövlət nəzarəti normativ tənzimləmə və dövlət nəzarəti ilə məhdudlaşır. Buna görə də, dövlətin başlıca məqsədi sahibkarların fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin qarşısını almaq, yalnız onlardan qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsini tələb etməkdir. İkinci istiqamətə gəldikdə isə daxili işlər orqanları, sahibkarları kriminal qrupların cinayətkar qəsdlərindən mühafizəsini təmin etməsidir.

Sahibkarlıq – təsərrüfatçılığın yeni formalarının təkmilləşdirilməsinin zəruri komponenti olan, yuzilliklər boyu insan həyatının zəruri atributu kimi çıxış edən, tarixi, sosial əhəmiyyətə malik olan çox tərəfli təzahürdür. Məhz, sahibkarlığın təkamül prosesində dövlətin bilavasitə təsiri zamanı, müasir inkişaf etmiş dövlətlər üçün xas olan bazar tipli iqtisadiyyat formalaşdırıldı.

1-ci sual üzrə nəticə:

Bu sualda ilk növbədə kommərsiya hüququnun əhəmiyyəti, daha dəqiq desək Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın və sahibkarlıq fəaliyyətinin əhəmiyyətindən qeyd olundu, habelə sahibkarlığın tarixi inkişafına qıscaca nəzər salındı. Bundan başqa, bu sualda kommərsiya hüququnun müasir dövrdə DİO əməkdaşlarına tədris edilməsinin əhəmiyyətindən və məqsədindən bəhs olundu.

Sual 2. Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və metodu.

Hər bir hüquq sahəsi haqqında danışarkən və onu öyrənərkən ilk növbədə həmin hüquq sahəsinin tənzimləmə predmetinə və metoduna diqqət yetirmək lazımdır. Məhz, hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metodunu bilməklə, daha dəqiq desək, hüquq sahəsinin tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin dairəsini və bu münasibətlərin hansı üsul və vasitələrlə tənzim olunduğunu bilməklə kommersiya hüququ haqqında və onun təsbit etdiyi əsas institutlar haqqında ümumi bilik və məlumat almaq imkanı yaranır. Eyni zamanda, hüquqi tənzimlənmənin predmetini və metodunu öyrənməklə kommersiya hüququnun digər hüquq sahələrindən fərqləndirmək mümkündür. Çünki, hüquq sahələrinin bir-birindən fərqləndirən əsas meyar, məhz hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metodudur.

Sahibkarlıq hüquq normaları ilə tənzim olunan ictimai münasibətlər sahibkarlıq hüququnun predmetini təşkil edir. Kommersiya hüququnun predmetinə daxil olan bu üç qrup münasibətləri geniş nəzərdən keçirilməsi, fikrimizcə, daha məqsədmüvafiq olardı.

I. Əsas və mərkəzi qrup münasibətlər kimi, təbii ki, sahibkarlıq münasibətləri, daha dəqiq desək, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan münasibətlər çıxış edirlər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin leqal anlayışı həm Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində (bundan sonra AR MM), həm də 15 dekabr 1992-ci il tarixli «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit olunub. Belə ki, AR MM-in 13-cü maddəsinə, həmçinin «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, sahibkarlıq fəaliyyəti – şəxsin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi olan fəaliyyətdir.

Qanunvericilikdə göstərilmiş bu anlayışın təhlili sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağıdakı əlamətlərini təsbit edir:

1. Sahibkarlıq fəaliyyəti müstəqilliklə xarakterizə olunur. Müstəqillik dedikdə şərti olaraq əmlak və təşkilati müsəqilliyi qeyd etmək lazımdır. Əmlak müsəqilliyi dedikdə şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirilməsi zamanı ayrıca əmlakın mövcudluğu başa düşülür. Təşkilati müsəqillik dedikdə isə – sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müstəqil qərarların sahibkar tərəfindən qəbul edilməsidir. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, fəaliyyət növü seçmək, təsisçilərin dairəsini müəyyən edilməsi barədə qərarların sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxs tərəfindən müstəqil olaraq verilməsidir.

2. Sahibkarlıq fəaliyyəti sistematik gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Sahibkarın əsas məqsədi gəlirin əldə edilməsi onun fəaliyyətinə kommersiya xarakteri verir. Bu kommersiya xarakteri hətta sahibkarın öz fəaliyyətini həyata keçirilməsi zamanı mənfəət deyil, ziyan əldə edilməsi əvvəlcədən nəzərdə tutulmayıbsa, belə fəaliyyəti sahibkarlıq adlandırmaq olmaz və bu fəaliyyət kommersiya xarakteri daşımır.

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilmiş anlayışa müvafiq olaraq, subyektlərin əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən gəlirin əldə edilməsi təsbit olunub.

4. Həmçinin, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər dövlət qeydiyyatından keçməlidirlər. Halbuki, sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən anlayışda dövlət qeydiyyatı kimi mühüm əlamət öz əksini tapmamışdır. Lakin, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün «dövlət qeydiyyatı» əsas zəruri şərtlərdən biridir. Belə ki, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsinə müvafiq olaraq, hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Əvvəllər, yəni 2008-ci ilin yanvar ayının 1-dək hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatı bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən aparılırdı və onların dövlət qeydiyyatı 12 dekabr 2003-cü il tarixli «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzim olunurdu.

Hal-hazırda isə kommertiya təşkilatlarının dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Buna səbəb isə «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilini təmin edilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli 2458 Nöli sərəncamıdır. Belə ki, adı çəkilən sərəncama müvafiq olaraq, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmişdir.

Bundan başqa, onu da qeyd edək ki, 24 iyun 2005-ci il tarixinədək Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 13-cü maddəsində təsbiq olunmuş anlayış sahibkarlıq fəaliyyətini riskli xarakter daşdığına əks etdirirdi. Lakin, «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci hissəsinin 2-ci bəndinə əsasən AR MM-in 13-cü maddəsində «öz riski ilə» sözləri çıxarılmışdır. Fikrimizcə, sahibkarlıq fəaliyyəti istənilən halda risk ilə sıx bağlıdır. Bunu, sivilist alimlər də qeyd edirlər.

Risk haqqında hüquq ədəbiyyatlarında alimlər tərəfindən müxtəlif fikirlər təsbit olunmuşdur. Belə ki, rus hüquqşünası O.A.Krasavçikovun fikrincə, risk – əmlak və şəxsi- qeyri əmlak nemətlərinin korlanması təhlükəsidir (imkanıdır). Digər hüquqşünas alimlər Z.K.Matveyev və V.A. Oygenzikt hesab edirlər ki, risk və risk sistemi zərərin ödənilməsi üsulu (formas) deyil, çünki bu üsullara öhdəliyin icrası və məsuliyyəti daxildir. Bu öz növbəsində, onu göstərir ki, «Risk doğrudan da zərərin ödənilməsi üsulu və forması deyil, belə ödəmənin əsasıdır». O.A.Krasavçikovdan fərqli olaraq, riski məsuliyyətin subyektiv əsası hesab edən V.A.Oygenzikt ona başqa aspektdə yanaşır. Onun fikrincə, risk təsadüfi səbəblərdən baş verə biləcək zərəri «üzərinə götürmək vəzifəsi deyil», çünki bu zaman riskin subyektiv xarakteri inkar olunur.

Lakin, digər rus hüquqşünası V.M.Takayev hesab edir ki, riski 4 qrupa fərqləndirmək olar:

- Sahibkarlıq riski;
- Oyun riski;

Öhdəlik riski;

Sığorta riski;

Öz növbəsində müəllif, «sahibkarlıq riski»ni 2 növə ayırır:

1. Kontragentin öhdəliklərin pozması nəticəsində yaranan risk;

2. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxsdən asılı olmayan səbəbdən yaranan risk.

Bütün bu göstərilənlər bir daha onu təsdiq edir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti bilavasitə riskli xarakter daşıyır. Ona görə də, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 1-ci maddəsində və AR MM-in 13-cü maddəsində əks olunmuş anlayışda bu fəaliyyəti riskli xarakterli olmasının bilavasitə təsbit olunması daha məqsədemüvafiq olardı.

II. Sahibkarlıq münasibətləri bilavasitə gəlir əldə etmək məqsədi olmayan digər münasibətlərlə də sıx bağlıdır. Xüsusən də, təşkilati-əmlak xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı belə münasibətlər; müəssisələrin yaradılması və xitamı üzrə münasibətlər; lisenziyaların, sertifikatların alınması üzrə münasibətlər; ekoloci ekspertizaların aparılması və bu kimi digər münasibətlər. Belə təsərrüfat fəaliyyəti qeyri-kommersiya xarakter daşıyır, lakin, gələcəkdə sahibkarlıq fəaliyyətinin zəruri şərti sayılır. Yalnız buna görə də, göstərilən hallarda yaranan münasibətlər təsərrüfat-hüquqi tənzimləməni əhatə edir və Kommersiya hüququnun predmetinə daxil olur.

III. Nəhayət, müxtəlif formaların tətbiqi ilə və müxtəlif vasitələrlə bu fəaliyyəti tənzim edən dövlət, cəmiyyətin ictimai maraqlarını realizə etməklə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərə təsir göstərir. Sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi prosesində yaranan bu münasibətlər kommersiya hüququnun predmetinə daxil olan münasibətlərin üçüncü qrupunu təşkil edir.

Kommersiya hüququnun metodu. Hüquq sahəsində hüquqi tənzimləmənin metodu dedikdə-həmin hüquq sahəsi ilə tənzimlənen münasibətlərə təsir göstərən üsul və vasitələrin məcmuyudur. Bir qayda olaraq, hər bir hüquq sahəsi müəyyən növ ictimai münasibətlərə təsir edən xüsusi hüquqi vasitələri nəzərdə tutur. Lakin, bir sıra hallarda hüquq sahələri təkcə onlar üçün səciyyəvi olan ictimai münasibətləri deyil, həm də bu münasibətlərlə sıx bağlı olan digər münasibətləri tənzim edir. Belə olan halda, hüquqi tənzimləmənin metodu təkcə həmin hüquq sahəsi üçün deyil, həm də digər hüquq sahələri üçün xarakterik olan hüquqi vasitələri daxil edir. Bundan əlavə, sahibkarlıq hüququnun daxil olduğu mürəkkəb hüquq sahələrində adətən hüquqi tənzimləmənin bir deyil, bir neçə metodların birləşməsindən istifadə olunur.

Kommersiya hüququnun predmetinin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək qeyd etmək lazımdır ki, qanunverici, bəzi hallarda müqavilənin bağlanması ilə hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur, digər hallarda hüquq tətbiqi aktla əlaqədar olaraq (antiinhisar orqanın göstərişləri), üçüncü halda isə hüquq və vəzifələr qanundan meydana gəlir (dövlət qeydiyyatına alınması vəzifəsi).

Sahibkarlıq hüququnun normaları qismən müstəqil olaraq hüquq və vəzifələrin həcmi barədə məsələləri həll edə bilər (dispozitiv normalar), tövsiyyə xarakteri daşıya bilər, hətta subyektiv hüquq və vəzifələrin dairəsini tam surətdə müəyyən edə bilər (imperativ normalar). Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin subyektləri bərabər və tabelik vəziyyətində ola bilərlər (sahibkarlar arasında olan

münasibətlər üfqi münasibətlər və dövlət ilə sahibkarlar arasında olan şaquli münasibətlər oxşar deyillər).

Müəyyən edilmiş hüquqların müdafiəsi və vəzifələrin icra edilməməsi zamanı sanksiyaların tətbiq edilməsi müxtəlif vasitələrlə (mülki hüquqi, inzibati, cinayət) və müxtəlif qaydalarda (inzibati və məhkəmə qaydasında) həyata keçirilə bilər.

Beləliklə, şəxsi maraqların həyata keçirilməsi zamanı azadlıqların dövlət hakimiyyət təsiretməsi arasında olan qarşılıqlı əlaqə ictimai maraqlarla ifadə olunur, o cümlədən səlahiyyətli orqanların tövsiyələrinin nəzərə alınması – Kommersiya hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunun xüsusiyyətləridir.

Bildiyimiz kimi, hər bir hüquq sahəsi xüsusi tənzimləmə metoduna malikdir. Metodu dəyişilməz hesab etmək olmaz. O, siyasi və iqtisadi faktorlarla şərtlənir və bir hüquq sahəsi üçün spesifik olan aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

1. Hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitam edilməsi (hüquqi faktlar).

2. Hüquq münasibəti iqtirakçılarının ümumi vəziyyəti.

3. Hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsinin xarakteri (norma yaradıcılığı).

4. Vəzifələrin icrasını təmin edən vasitələr (sanksiyalar).

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin subyektləri bərabər və təbəçilik münasibətlərində ola bilərlər. Belə ki, sahibkarlar arasında olan üfqi münasibətlər və sahibkarla dövlət arasında olan şaquli münasibətlər oxşar deyirlər. Müəyyən olunmuş hüquqların sanksiyaların tətbiqi müxtəlif vasitə (mülki-hüquq, cinayət, inzibati) və qaydalarda (inzibati, məhkəmə) həyata keçirilə bilər.

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin nizamasalınmasında imperativ və dispozitiv hüquqi nizamasalma metodları istifadə olunur. Belə ki, Kommersiya hüququnun predmetinə həm üfqi münasibətlər (bərabərlik münasibətləri) həm də şaquli münasibətlər (sahibkarla dövlət arasında yaranan münasibətlər daxildir).

Kommersiya hüququnda istifadə olunan əsas hüquqi nizamasalma metodu – razılaşdırma metodudur. Yəni, kommersiya hüququnun subyektini bu və ya digər məsələni müstəqil olaraq həll etsə də, kommersiya hüquq münasibətlərinə daxil olduqdan sonra bu münasibətin digər iştirakçısı ilə razılaşdırmaqla hər hansı məsələni həll edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi prosesində məcburi göstərişlər metodu da tətbiq edilir. Yəni, hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri digərinə icrası üçün məcburi olan göstəriş verir.

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün tövsiyyə metodundan istifadə edilə bilər. Bu metodun tətbiqi zamanı hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri, digərinə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydaları haqqında tövsiyə verir. Yuxarıda göstərilənlərdən əlavə olaraq qadağan metodundan da istifadə edilir.

Sahibkarlıq hüququnun predmetini və metodunun təhlilindən çıxış edərək, habelə hüquq ədəbiyyatlarında verilən anlayışları ümumiləşdirərək kommersiya hüququna aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: Kommersiya hüquq-hüququn bir sahəsi olub, sahibkarlıq münasibətlərini, o cümlədən onunla sıx bağlı olan qeyri-kommersiya münasibətlərini, dövlət və ictimai maraqların təmin edilməsi məqsədi ilə iqtisadiyatın dövlət tərəfindən nizamlanması üzrə münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusudur.

2-ci sual üzrə nəticə:

Bu sualda ilk növbədə kommertiya hüququnun predmeti və onun predmetinə daxil olan münasibətlərin dairəsi, habelə sahibkarlıq fəaliyyətinə anlayış verilir və onun məzmunu geniş şəkildə təhlil olundu. Həmçinin, bu hüquq sahəsinin metodunu xarakterizə edən cəhətlər diqqətə çatdırıldı.

Sual 3. Kommersiya hüququnun Azərbaycan hüquq sistemində yeri.

Kommersiya hüququnu Azərbaycan hüquq sistemində yeri və rolu onun məzmunu və strukturu haqqında məsələ hüquq elmində bir mənalı qarşılanmır. Bu məsələləri təhlil etmək üçün ümumi hüquq nəzəriyyəsinin və sahibkarlıq hüquq nəzəriyyəsinin bəzi konseptual anlayışlarına diqqət yetirməyimiz zəruridir. Ümumi hüquq sahələrini müxtəlif əsaslara görə ayırmaq olar. Hüquq sahələrinin ayrılması əsasən iki kriteriyadan ibarətdir: hüquqi tənzimlənmənin metodu və predmeti.

Hüquqi tənzimlənmənin predmeti dedikdə, sahibkarlıq hüquq sahəsi ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin dairəsi başa düşülür.

Hüquqi tənzimlənmənin metodu dedikdə, isə zəruri nəticələrə çatmaq məqsədilə Kommersiya hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərə hüquqi təsir edən üsul və vasitələrin məcmusu başa düşülür. Lakin əmlak münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin vahidliyi və diferensiasiyası haqqında məsələ bugünkü gündə daha çox mübahisəlidir. Əsas mübahisələr təsərrüfat hüququ və sivilistik konsepsiyalarının nümayəndələri arasında aparılır.

Hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metodu hüquq sisteminin sahələrə ayrılmasının əsas təsnifat əlamətləridir. Məhz, hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metoduna görə hüquq sahələri bir-birindən fərqlənir, o cümlədən də yalnız müstəqil predmetin və metodun mövcudluğu həmin sahənin müstəqilliyi haqqında fikir söylənilməsinə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq elmində kommersiya hüququnun - hüququn müstəqil sahəsinin olması barədə fikirlər olduqca mübahisəlidir. Belə ki, elmi və tədris ədəbiyyatlarında sahibkarlıq münasibətlərinin tənzimlənməsinin bir neçə konsepsiyaları təsbit olunub. «Kommersiya hüququ-hüququn müstəqil sahəsidir» fikirlərinin nümayəndələri monistik mövqedən çıxış edərək hesab edirlər ki, sahibkarlıq münasibətləri vahid hüquq sahəsi ilə tənzim olunmalıdır. Bu konsepsiyaları dəstəkləyənlər hesab edirlər ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə münasibətlər (bərabər hüquqlu əmtəə istehsalçıları arasında üfqi münasibətlər) və təsərrüfat fəaliyyətinə rəhbərlik edilməsi üzrə münasibətlər (əmtəə istehsalçıları ilə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları arasında şaquli münasibətlər) vahid hüquq sahəsi ilə tənzimlənməlidir. Dualistik nəzəriyyənin nümayəndələri isə əksinə, sahibkarlıq münasibətlərinə başlıca olaraq, mülki və inzibati hüquq mövqeyindən yanaşaraq hesab edirlər ki, əmtəə-pul dövriyyəsi sahəsində bərabər hüquqlu subyektlərin üfqi münasibətləri mülki hüquq ilə, şaquli münasibətlər isə inzibati hüquq və ona yaxın olan digər hüquq sahələrinin normaları ilə tənzim olunmalıdır.

Sivilistik nəzəriyyənin tərəfdarları hesab edirlər ki, sahibkarlıq münasibətləri vahid müstəqil hüquq sahəsi ilə deyil hüququn müxtəlif sahələri ilə tənzimlənməlidir. Bərabər hüquqlu əmtəə istehsalçıların əmlak münasibətləri, əmtəə-pul münasibətlərinin subyektləri mülki hüquqla tənzimlənməlidir, sahibkarlıq fəaliyyətinə rəhbərlik edilməsi üzrə təşkilati münasibətlər inzibati və onunla sıx bağlı olan vergi, gömrük və maliyyə hüququ ilə tənzimlənməlidir. Eyni zamanda, hüquq ədəbiyyatlarında sahibkarlıq hüququnun kompleks hüquq sahələrinə aid olması barədə fikirlər də səslənir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan hüquq sisteminin əsas elementini təşkil edən hüquqi nizamlaşmanın predmeti və metodu üzrə ayrılan hüquq sisteminin sahələri 3 əsas qrupa ayrılır:

1. Əsas (baza) sahələr – əsas hüquqi recimləri əhatə edir. Onlardan birincisi bütün hüquq sahəsini əhatə edən Konstitusiya hüququdur. Ondan sonra 3 maddi sahələr Cinayət hüququ, İnzibati hüquq və Mülki hüquq. Onlara uyğun olan prosesual sahələr – mülki prosesual hüququ.

2. Sahəvi sahələr – cəmiyyətin həyatının əsas sahələrinə uyğunlaşmış hüquqi recimləri şəkili dəyişmişdir: əmək hüququ, torpaq hüququ, ailə hüququ, cəza-icra hüququ.

3. Kompleks sahələr üçün əsas və sahəvi sahələrin müxtəlif institutlarının birləşdirilməsi xarakterikdir. Hal-hazırda kompleks xarakterli özünəməxsus sahələr formalaşır. Bundan əlavə onların əsas sahələrə çevrilməsi haqqında fikirlər artmaqdadır.

Kompleks hüquq sahələrinin əsas sahələrə çevrilməsi tendensiyasının artması haqqında əhəmiyyətli fikirlərə diqqət yetirək. Görünür, bu fikirlər daha çox Kommersiya hüququna aiddir.

U.K.Rayxorin fikrincə kompleks hüquq sahələri aşağıdakı 3 şərtə uyğun olmalıdır:

1. Hüquq normalarının məcmusu müəyyən spesifik ictimai münasibətlərin dairəsinə adekvat (eyni, oxşar, tam uyğun) zəruridir, yəni, tənzimləmənin müstəqil və vahid predmetinə, o cümlədən predmet vahidliyinə malik olmalıdır.

2. Belə normaların məcmusu ilə tənzimlənən münasibətlərin spesifik dairəsi kifayət qədər geniş ictimai əhəmiyyətə malik olmalıdır.

3. Belə məcmunun yaranması üçün normativ hüquqi material kifayət qədər geniş həcmə malik olmalıdır.

Azərbaycan hüquqşünas alimləri arasında da kommersiya hüququnun müstəqil hüquq sahəsi olması barədə yekdil fikir yoxdur. Belə ki, S.S.Allahverdiyevin fikrincə, kommersiya hüququ kimi müstəqil hüquq sahəsinin ayrılması qondarılmış, uydurulmuş, qeyri-təbii və süni məsələdir. Bunun heç bir elmi praktiki əsası yoxdur.¹ S.S.Allahverdiyevin bunu bir sıra səbəblərlə izah edir. Birincisi, müəllif dünya təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edir ki, ümumi hüquq normalarından (elementlərindən) və xüsusi hüquq normasından (elementlərindən) ibarət müstəqil hüquq sahəsi yaratmaq olmaz.²

Rus hüquqşünası O.S.İoffenin fikrincə isə «elm yalnız müəyyən hüquq sahəsinin mövcud olma faktını müəyyənləşdirir və aşkar edə bilməz».³ Bu fikrə həmrəy olan S.S.Allahverdiyev hesab edir ki, sahibkarlıq hüququnun müstəqil bir sahə kimi mövcudluğunu sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə qanunvericilik kimi subyektiv fakt əsasında sübut etmək olmaz.⁴

¹ S.S. Allahverdiyev. Azərbaycan Respublikasının Mülki hüququ. I cild.I kitab. Bakı, “Digesta” nəşriyyatı, 2003, səh. 38.

² Yenə orada.

³ Иоффе О.С. Правое регулирование хозяйственной деятельности в СССР. В книге: Иоффе О.С. Гражданское право. Избранные труды. М. 2000. С.708.

⁴ Попондопуло В.Ф. Понятие и система коммерческого право. Государство и право. 1993, № 8; Правовой режим предпринимательства. СПб., 1994; Предпринимательское право. Курс лекций. Под.ред. Н.И.Клейн.

Eyni zamanda, sivilistik nəzəriyyənin tərəfdarlarından olan E.A.Suxanov, N.İ.Kleyn, A.P.Serqeyev, V.F.Popondopulo belə hesab edirlər ki, Kommersiya hüququ müstəqil hüquq sahəsi deyildir. Onların fikrincə, Kommersiya hüququ – xüsusi hüquqdur və mülki hüququn tərkib hissəsidir. Mülki-hüquqi tənzimləmə predmetinin tərkib hissəsi olan sahibkarlıq münasibətləri mülki hüququn təkcə xüsusi normaları ilə deyil, həm də ümumi normaları ilə də tənzim olunur. Mülki hüququn xüsusi normaları ümumi normalara nisbətən üstünlük təşkil edir və sahibkarlıq münasibətlərinə ilk növbədə bu xüsusi normalar tətbiq edilir. Mülki hüququn ümumi normaları subsidiar hərəkət edir, yəni, yalnız mülki hüququn xüsusi normaları mövcud olmadıqda ümumi normalar tətbiq edilir.⁵ Onu da qeyd edək ki, V.F. Popondopulo kommersiya hüququ adlandıraraq ona aşağıdakı kimi tərif vermişdir: kommersiya hüququ-sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər arasında yaranan əmlak və onunla sıx bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzim edən mülki hüququn ümumi və xüsusi normaların məcmusudur.⁶ Düşünürük ki, müəllifin verdiyi tərif daha çox hüquq elmində qəbul olunmuş mülki hüququn anlayışıdır.

Digər hüquqşünas alim İ.A.Smaqina Kommersiya hüququnu üç aspektdən nəzərdən keçirir. Müəllif Kommersiya hüququnu hüququn kompleks sahəsi kimi nəzərdən keçirir və qeyd edir ki, hüququn kompleks sahəsi kimi – Kommersiya hüququ – sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, təşkili, o cümlədən dövlət tənzimlənməsi sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusudur.⁷ A.V. Pantyuxin və E.V. Smirnova isə Kommersiya hüququnu dörd mövqedən nəzərdən keçirirlər: hüquq sahəsi kimi, qanunvericilik sahəsi kimi, elm sahəsi kimi, tədris fənni kimi. Müəlliflərin fikrincə, hüquq sahəsi kimi, Kommersiya hüququ-sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan sahibkarlıq münasibətlərini, onunla sıx bağlı olan münasibətləri, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə münasibətləri tənzim edən normalar məcmusundadır.⁸ C.F.Bayşa isə Kommersiya hüququna verdiyi tərif yuxarıda göstərilən müəlliflərin təriflərinə oxşar olsa da, müəllif Kommersiya hüququnun predmetinə daxil olan münasibətlərin dairəsini geniş şəkildə xarakterizə edir və Kommersiya hüququnu elm sahəsi kimi nəzərdən keçirərək ümumi və xüsusi hissələrə ayırır.⁹

S.X.Aslanov kommersiya hüququna mülki hüquqi kontekstdə yanaşaraq qeyd edir ki, «...sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində münasibətləri tənzimləyən, eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində olmasa da, onunla bilavasitə sıx əlaqədə olan digər münasibətləri, o cümlədən, qeyri-kommersiya münasibətlərini, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, cəmiyyətin və dövlətin ümumi mənafeyinin təmin edilməsi, mülki dövriyyənin təmin edilməsi, sahibkarlıq

M., 1993; Гражданское право. Часть 1. Учебник. Под ред. А.П.Сергева, Ю.К.Толстого. М., 1996; Гражданское право. Учебник. Отв.ред. Е.А.Суханов. М., 1998. Т. 1

⁵ Матвеев Т.К. Экономическая реформа и кодификация гражданского законодательства (Конституционный истории дискуссии). Государство и право. 1992. № 5. стр. 52

⁶ Попондопуло В.Ф. «Коммерческое право». Учебник. М. Юрист. 2004. стр: 15.

⁷ Смагина И.А. «Предпринимательское право». Учебное пособие. 3-е изд. М. Изд-во «Омега-Л», 2009, стр7

⁸ А.В.Пантюкин, Е.В. Смирнова. Предпринимательское право в вопросах и ответах. Учебное пособие. М, ТК Велби, КноРус, 2004. стр№

⁹ Байша Ж.Ф. «Предпринимательское право». Учебное пособие. 2-е изд. переработан М. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. стр 3-4.

fəaliyyətinin dəstəklənməsi və sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradılması sahəsində münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu sahibkarlıq hüququnu təşkil edir».10

V.Q.Belyakov isə mülki hüququ kommertiya hüququnun əsas bazasını təşkil etdiyini vurğulasa da, eyni zamanda hüququn digər sahələrini nəzərdən qaçırır. Həmçinin, müəllif, hüquq elmində mövcud olan dualistik və monistik konsepsiyalarını qəbul etmir və kommertiya hüququnun-hüququn kompleks sahəsi kimi qəbul edir.11

Bu gün hüquq elmində sahibkarlıq münasibətlərinin digər münasibətlərdən prinsipial fərqi olub-olmaması barədə iki baxış mövcuddur, Bir sıra müəlliflər hesab edirlər ki, sahibkarlıq münasibətləri digər münasibətlərdən fərqlənir, digər müəlliflər isə əksinə, düşünürlər ki, fərq yoxdur. Fikrimizcə, kommertiya (ticarət) münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində birinci baxış bu günkü hüquqi reallığa daha çox uyğundur.

Hüquq ədəbiyyatlarında «iqtisadi fəaliyyət», «təsərrüfat fəaliyyəti» anlayışlarına dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. B.İ. Puqinskiy, «kommertiya və kommertiya hüququ» anlayışlarını xarakterizə edərkən göstərir ki, «terminin tətbiqində çoxlu səhvlərə yol verilir. Sahibkarlıqla bağlı hər şey kommertiya adlanır. Kommertiya bankları, kommertiya təhsil müəssisələri və s. haqqında danışılır. Bu qeyri-dəqiqlik ilk növbədə mülki məcəllədə öz əksini tapır. Belə ki, Mülki Məcəllədə bütün təşkilatlar kommertiya və qeyri-kommertiya təşkilatlarına ayrılır.12 Müəllif sahibkarlıq və kommertiya hüququnun nisbəti məsələsinə dair belə bir nəticəyə gəlir ki, «kommertiya-sahibkarlığın növlərindən biridir, lakin kommertiya hüququ Kommertiya hüququna aid deyil. E.A. Suxanov isə sahibkarlıq və kommertiya hüququnun fərqləndirilməsini heç də düzgün olmadığını göstərir. Belə ki, müəllif qeyd edir ki, «mənim fikrimcə, sahibkarlıq hüququnun kommertiya hüququndan fərqləndirilməsi üçün heç bir əsas yoxdur. Qanunda təsbit olunan sahibkarlıq fəaliyyətinin bitmiş əlamətləri elə kommertiya fəaliyyətinə xas olan əlamətlərdir.13

V.S.Belıx isə ilk növbədə anlayışlar aparatının nəzərdən keçirilməsini təklif edir. Müəllif qeyd edir ki, «çox vaxt bu anlayışlar sinonim kimi işlədilir».14 Kommertiya hüququnun mülki hüququn tərkib hissəsi hesab edən V.T. Popondapulo bu anlayışlar arasında bərabərlik işarəsi qoyur.

Digər rus hüquqşünasları N.Y. Kruqlova və C.E. Cilinskiy isə sahibkarlıq hüququnun hüquqi təbiətini deyil, yalnız siyasi və hüquqi ideologiyanın təsiri altında mövcud qanunvericiliyin şərhini verirlər.15 Lakin, buna baxmayaraq, sahibkarlıq hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi mövcud olması haqqında konsepsiyanın tərəfdarları iqtisadi sahədə əmlak dəyərli münasibətləri ilə təşkilatı-idarəçilik münasibətlərinin birləşməsini təmin edən və hüququn müxtəlif

¹⁰ S.X.Aslanov. Sahibkarlıq hüququ. Bakı, "Digesta" nəşriyyatı, 2005, səh.15.

¹¹ В.Г.Беляков «Правовое регулирование предпринимательской деятельности» Учебное пособие 3-е изд. испр. и доп. СПб. Изд-во Высшая школа менеджмента, изд. дом С.-Перепбург. гос. ун-та, 2008. стр: 43.

¹² Пугинский Б.И. «Коммерческое право России» Учебник. М., 2005. стр: 5-6

¹³ Толстой Ю.К. «Заметки о научной деятельности О.С.Иоффе». М., 2005, стр: 26.

¹⁴ Белых Б.С. «Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России» М. 2005. стр. 15-16.

¹⁵ Круглова Н.Ю. Хозяйственное право. М., 1997. Жилинский С.Э. Правовая основа предпринимательской деятельности (предпринимательское право). М, 1998.

sahələrinin normalarını birləşdirən sahibkarlıq və ya təsərrüfat məcəlləsini qəbul edirlər.¹⁶ Belə ki, akademik V.V.Laptev hesab edir ki, təsərrüfat (sahibkarlıq) məcəlləsinin qəbul edilməsi zəruridir. Müəllifin fikrincə, bu məcəllə təsərrüfat münasibətlərinin xüsusi tənzimlənməsinin zəruriliyi haqqında təsərrüfat-hüquqi fikirlərin zəruriliyi hesab olunacaqdır. Eyni zamanda, müəllif göstərir ki, müasir şəraitdə təsərrüfat fəaliyyəti – sahibkarlıq fəaliyyətidir, münasibətlər isə sahibkarlar arasında yaranan münasibətlərdir. Təsərrüfat hüququnun predmetini təşkil edən digər növ münasibətlər isə – şaquli münasibətlərdir; bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq təsərrüfat hüququnda düzünə göstərişlər metodu deyil, razılaşıdırıcı metod olmalıdır.¹⁷

Bütün bunlar bir daha onu təsdiq edir ki, Kommersiya hüququnun – hüququn müstəqil sahəsi olması barədə yekdil fikir yoxdur. Sahibkarlıq hüquq elmində artıq ikili mövqe formalaşmış. Dualistik konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, sahibkarlıq münasibətləri mülki və inzibati hüquq normaları ilə tənzim olunmalıdır (məsələn, E.A.Suxanov, B.İ. Preqinskiy və başqaları). Əks mövqedə duran digər hüquşünas alimlər isə monistik nəzəriyyəni irəli sürərək hesab edirlər ki, Kommersiya hüququ–müstəqil kompleks hüquq sahəsidir.

Digər hüquşünas alimlərin (V.S. Martemyanov, V.K.Mamutov, V.K.Andreyev, V.Q.Bikov və b.) rolunu azaltmadan qeyd edək ki, ilk dəfə V.V.Laptev sahibkarlıq (təsərrüfat) hüququ kursunun hüquqi əsaslarını işləyib-hazırlamışdır.

Şübhəsiz ki, hər bir şəxsin bu mübahisəli məsələ barəsində öz subyektiv fikrini irəli sürə bilər. Buna əsasən də, qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlıq hüququnun vahid və müstəqil hüquq sahəsi kimi mövcud olması barədə fikirlər daha əsaslı və dolğun təsbit olunub.

Belə ki, təsərrüfat hüququ-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və idarə edilməsində təşkilatlar və onların bölmələri arasında yaranan münasibətləri tənzim edir. Bu münasibətlər-təsərrüfat münasibətləridir və təkrar istehsal prosesində yaranır. Lakin, təsərrüfatçılığın gedişində vətəndaşların maddi və sosial tələbatlarının ödənilməsinə yönələn əmək münasibətləri də yaranır. Təsərrüfat hüququnun predmetini təkrar istehsalın bütün münasibətləri deyil, yalnız onların bir hissəsi istehsal xarakterli münasibətlər təşkil edir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və onun idarə edilməsi üzrə yaranan münasibətlər özündə əmlak və planlı-təşkilati elementləri birləşdirir. Hüquq münasibətlərinin bu cür fərqləndirilməsi bir səbəb kimi təsərrüfat hüququnun «əlehdarları» tərəfindən əsas götürülür. Lakin, vahid ictimai münasibətlərin təbəqələşməsi tamamilə mümükündür və hüququn bütün sahələrində tətbiq olunur (əmək hüququ; fərdi və kollektiv münasibətlər; mülki hüquq-əmlak və qeyri-əmlak münasibətləri). Həm Kommersiya hüququnda, həm də bir çox hüquq sahələrində tənzimləmə predmeti hüquq sahəsinin əhatə etdiyi ictimai münasibətlərin eynicinsliyi ilə deyil, vahidliyi ilə fərqlənir. Buna əsasən də,

¹⁶ Мартемьянов В.С.Хозяйственное право. Т.1. М, 1994. Зинченко С.А, Шапсугов Д.Ю, Предпринимательство и статус его субъектов российскому праву. Ростов на Дону, 1999, Ершова И.В. Иванова Т.М. Предпринимательское право. М, 2000; Предпринимательское (хозяйственное) право. Учебник. Отв. ред. О.М. Олейник. М, 1999.

¹⁷ Лаптев В.В. Хозяйственное право – право предпринимательской деятельности. Государство и право. 1993 №1. стр. 36-39.

qeyd edə bilərik ki, mülki hüququn predmetinə nisbətdə, Kommersiya hüququnun predmeti daha eynicinslik ifadə olunur. Həm şaquli, həm də üfuqi Kommersiya hüquq münasibətləri bir-birilə sıx bağlıdır. Eyni zamanda, mülki hüquqda əmlak və qeyri-əmlak münasibətləri arasında əlaqə bir çox hallarda, onların bir hüquq sahəsində birləşməsi isə yalnız bu münasibətlərin hüquqi tənzimləmə metodunun vahidliyinə və yaranmış ənənələrə əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının bazar münasibətlərinə keçidi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına səbəb olur, buradan isə bu fəaliyyətin tənzimlənməsinə obyektiv zərurət yaranır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi üzrə normalar istənilən dövlətdə mövcuddur. Bir sıra ölkələrdə bu normalar sahibkarlıq haqqında qanunvericiliyi təşkil edərək mülki hüququn tərkib hissəsi kimi çıxış edirlər (İtaliya, Niderlandiya), digər ölkələrdə isə xüsusi sahə kimi təsbit olunub (Fransa, Almaniya, İspaniya, Portuqaliya).

Bu hüquq sahəsinin adlandırılması üçün müxtəlif terminlərdən istifadə olunur: ticarət hüququ, kommersiya hüququ, Kommersiya hüququ. Müxtəlif terminologiyalar bu və ya digər dövlətin tarixi ənənələri və inkişafı şərtləri ilə müəyyən olunur. Fransa, Yaponiya, Almaniya, İspaniya kimi bir sıra dövlətlərdə Mülki Məcəllə ilə yanaşı Ticarət Məcəllələri qəbul olunmuş və tətbiq edilmişdir. Bütün bu fərqlərə baxmayaraq, bütün dövlətlər üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə vahid yanaşma xarakterikdir: müvafiq hüquq normaları yaradılır və hüquqi tənzimləmənin xüsusi sahəsinə ayrılırlar. Bu da, öz növbəsində, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının təmin edilməsinə, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri hüquqi şərtlərin yaradılmasına, sahibkarların xüsusi maraqları kimi, bütövlükdə dövlətin və cəmiyyətin ictimai maraqlarının müdafiə edilməsinə imkan verir.

Rus hüquşünas alimləri E.P. Qubin və P.Q. Laxnonun fikrincə, sahibkarlıq fəaliyyəti-daha geniş anlayış olan iqtisadi fəaliyyət anlayışın tərkib hissəsidir. Belə ki, istənilən sahibkarlıq fəaliyyəti elə iqtisadi fəaliyyətdir. Adı çəkilən müəlliflər hesab edirlər ki, iqtisadi fəaliyyətin məzmununa - ona daxil olan digər fəaliyyət növlərinin əhəmiyyətini və mənasını müəyyən edir. Söhbət təsərrüfat, sahibkarlıq və kommersiya fəaliyyətindən gedir.¹⁸ Təsərrüfat fəaliyyəti - iqtisadi fəaliyyətin növlərindən biridir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti – iqtisadi, təsərrüfat fəaliyyətinin növüdür. O, sahibkarlıq riski ilə, idarəetməyə yeni yanaşmaları ilə, elmi nailiyyətləri ilə sıx bağlıdır və hər zaman sistematik gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Sahibkarlıq – təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətlərindən biridir, onun xüsusiyyətlərindən biri də gəlir əldə etməkdir.

3-cü sual üzrə nəticə:

Bu sualda Azərbaycan hüquq sistemində kommersiya hüququnun yeri barədə hüquq ədəbiyyatlarında və elmi dövriyyədə olan fikirlər təhlil olundu və belə qənaətə gəldi ki, bu hüquq sahəsi yeni bir hüquq sahəsi olmasına baxmayaraq kompleks hüquq sahəsidir.

¹⁸ Предпринимательское право Российской Федерации». Отв. Ред. Е.П. Губин, П.Г.Ляхно. М.,Юристь, 2004, стр: 22.

Sual 4. Kommersiya hüququnun sistemi.

Hüquqşünas alimlərin belə bir fikrini aksiom kimi qəbul edək ki, istənilən müasir dövlətdə hüquq müəyyən üzvi tam sistem təşkil edir, hüquqa əzəldən bəri sistemlilik xasdır. S.S.Alekseyev göstərir ki, «sistemlilik xassəsi, başlıca olaraq, hüququn daxili hüquqi nizamını xarakterizə edir. Hər bir dövlətin hüququ iqtisadi bazisin tələblərini ifadə edən ümumməcburi normaların vahid, hüquqi cəhətdən bütöv, daxilən nizamlı sistemi kimi mövcuddur və fəaliyyət göstərir. Sistemin daxili nizamlılığının ən mühüm cəhəti isə onun strukturu – elementlərin qanunauyğun təşkilidir (skeletidir)»¹⁹. Hüquqi nizamlılıq həm də zahiri cəhətə malikdir ki, bu da ziddiyyətsizliyi, sistemliliyi, hüquqda onun digər elementləri (komponentləri) ilə uzlaşmayan müddələrin mövcudluğunun yolverilməzliyini ifadə edir.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində hüquq sisteminin bir çox tərifləri mövcuddur, bundan ötrü tədris ədəbiyyatına müraciət etmək kifayətdir. Lakin demək olar ki, onların hamısı sistemli tədqiqatların ümumi nəzəriyyəsi sahəsində mütəxəssis alimlərin işləyib hazırladıqları anlayışın ayrı-ayrı (xüsusi) hallarını ifadə edirlər. Rusiya Böyük Ensiklopedik Lüğətində «sistem» (yunanca Systema - hissələrdən ibarət tam; birləşmə mənasını verir) sözü «bir-biri ilə münasibətdə və əlaqədə olan, müəyyən tam, vəhdət əmələ gətirən elementlər çoxluğu» kimi izah olunur²⁰. Başqa bir ədəbi mənbədə «sistem» sözünün beş müxtəlif mənası göstərilir. Bu səbəbdən sistem anlayışı bu və ya digər obyektə, yaxud təzahürə münasibətdə konkretləşdirilməlidir. ²¹ Misal üçün hüquq sisteminin sovet dövrünün elmi ədəbiyyatında yayılmış tipik təriflərindən birini götürək: «Hüquq sistemi hüququn iqtisadi və sosial quruluşla şərtlənən, dövlətin hüquq normalarının daxili uzlaşmasını və vahidliyini və eyni zamanda, onların müvafiq sahələrə bölünməsinə ifadə edən strukturudur».²²

Müqayisə üçün hüquq sisteminin dövlət və hüquq nəzəriyyəsinə dair dərslərdə M.F.Məlikova tərəfindən ifadə olunmuş aşağıdakı tərifini nəzərdən keçirək: «Sosialist hüquq sistemi sosialist ictimai münasibətlərinin xarakteri ilə şərtlənən hüququn daxili strukturudur ki, bu da hüquq normalarının vəhdətində və uyğunluğunda, eyni zamanda onların sahələrə və institutlara ayrılmasında ifadə olunur».²³

Yuxarıda iqtibas gətirilmiş təriflərin hər birində müəlliflər həm bu və ya digər hüquq sisteminin mövcudluğunu şərtləndirən obyektiv amilləri, həm də onun formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən subyektiv amilləri qeyd edirlər.

Məlum olduğu kimi, hüququn əsas daxili struktur bölmələri hüququn sahələri, yarım sahələri, institutları, subinstitutları və nəhayət, normalarıdır. Onlar bir-birindən həcmində, əhəmiyyətinə və ümumi hüquqi tənzimləmədə tutduğu yerə görə fərqlənir.

Hüquq sahəsi hüquq sisteminin ən böyük bölməsi olub, bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəli olan, ictimai münasibətlərin müəyyən sahəsinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş hüquq institutlarını birləşdirir. Hüquq sahəsi çox vaxt normaları

¹⁹ Алексеев С.С. Структура советского права. М.: Юрид. лит., 1975., с.10.

²⁰ Большой российский энциклопедический словарь. М.: Больш. российская энцикл., 2003. с.1037.

²¹ Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. Г.В.Осипова. М.: Норма-Инфра, 1998. с. 464.

²² Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право. М.: Юрид. лит., 1973. с., 287.

²³ M.F.Məlikova. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi: Dərslük. Bakı: Maarif, 1988, səh. 275.

bütün sahənin normaları ilə tənzimlənən münasibətlər sahəsinin bir hissəsi olan ictimai münasibətlərin daha dar qrupunu tənzimləyən bir, yaxud bir neçə yarım sahəni ehtiva edir. Öz növbəsində, hüququn sahələri hüquq institutlarına bölünür.

Hüquq institutu dedikdə eynicinsli ictimai münasibətlərin ayrı-ayrı növlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. 24 Subinstitut böyük (mürəkkəb) institutun müəyyən hissəsi olub, nisbətən müstəqil bölmə təşkil edir.

Hüquq norması hüququn ilkin hüceyrəsi, hüquq sisteminin minimum elementi (komponenti), hüququn mahiyyət xassələrini saxlayan ibtidai elementar hissəciyidir. Hüquq norması davranış qaydası olaraq dövlət göstərişindən ibarətdir və ümumi xarakterli qayda kimi qeyri-müəyyən sayda eynitipli hadisələr üçün hesablanaraq müəyyən vəziyyətdə hamıya və hər kəsə ünvanlanmışdır.

B.V.Şeyndlin göstərirdi ki, hüququn və ayrıca normanın nisbəti hüquqda ümuminin və xüsusunin nisbətidir. Hər bir hüquq norması ümumi və xüsusunin vəhdətini təşkil edir və normaların bütün məcmusunu tarixən müəyyən hüquq sistemində qanunauyğun şəkildə birləşdirməsinə əsaslanır²⁵.

Beləliklə, insan davranışının tənzimləyicisi funksiyası hüquq sisteminin bütün tərkib hissələrinə, onun hər bir struktur bölməsinə, hər bir elementinə (komponentinə) xasdır, hüququn normaları isə sistemin struktur elementlərini (komponentlərini) vahid bütöv hüquqi təzahürdə birləşdirən başlıca həlqədir.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə hüquq sistemini hüquq institutlarında, yarım sahələrində və sahələrində birləşdirilmiş normaların müəyyən məcmusu kimi təsəvvür etmək olar. Hüququn sistemli quruluşu onu ifadə edir ki, hüququn bütün normaları bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqdadır, bir qayda olaraq başqa normaların iştirakı ilə insanların davranışına tənzimləyici təsir göstərə bilər.

Gördüyümüz kimi, hüququn sistemli quruluşunda «sistemin elementi (komponenti)», «bütövlük», «əlaqə», «sistemli obyekt», «struktur» kimi anlayışlar və sistem metodologiyasına, yaxud sistemli yanaşmaya aid olan bəzi digər anlayışlar işlədilir.²⁶

Hüquqşünaslıqda «hüquq sistemi» və «hüquqi sistem» anlayışları fərqləndirilir, özü də «hüquqi sistem» anlayışı daha geniş anlayış hesab olunur, çünki onun məzmununa yalnız hüquq sisteminin başlıca və müəyyənedici komponenti kimi hüquq normaları deyil, həm də digər struktur elementləri (komponentləri), hüquqi baxışlar, ideyalar, prinsiplər, qanunvericilik, hüquqi təsisatlar məcmusu, ilk növbədə məhkəmə təsisatları, hüquq münasibətləri sistemi və s. daxil edilir.²⁷

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd olunduğu kimi, hüququn sahələrə bölünməsinin əsasında iki əsas meyar durur: hüquqi tənzimləmənin predmeti və hüquqi tənzimləmənin metodu. A.F.Nurtdinova yazır: «Hüquq sahəsinin predmeti

24 A.M. Qasimov. Əmək hüququ. Dərslük Bakı: Adiloğlu, 2007. Səh.32.

25 Шейндлин В.Б. Сущность советского права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959, 12 с.

26 Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Системный подход в современной науке / Проблемы методологии системного исследования. М.: Мысль, 1970, 34-39 с. Садовский В.Н. Основание общей теории систем. М.: Наука, 1974, 82 с.

27 Бобылев А.И. Современное толкование системы права и системы законодательства // Государство и право, 1998, № 2. 24 с.

onun ən mühüm sistemyaradıcı əlamətidir və qarşılıqlı əlaqəli ictimai münasibətlərin məcmusundan ibarətdir...»²⁸. Bu zaman hüquq sahəsinə vahid hüquq sisteminin daxilində obyektiv surətdə təşəkkül tapmış, müəyyən prinsiplər və spesifik metodlar əsasında keyfiyyətə bircinsli ictimai münasibətləri tənzimləyən və bununla əlaqədar öz mövcudluğunda nisbi müstəqillik, sabitlik və avtonomluq kəsb edən hüquq institutları və normaları qrupunun ayrıldığı hissə kimi tərif verilir. Müvafiq surətdə hər bir hüquq sahəsi hüquq normalarının nisbətən əlahiddə məcmusu olub, daxili strukturun vahidliyi və onun elementlərinin üzvi əlaqəsi ilə fərqlənir ki, məhz bu da hüquq sahəsi sistemini əmələ gətirir. C.A.Kərimov göstərir ki, hüquqda sistemli təzahürlərin təhlili onların kompleksinin fərqli çoxluq səviyyəsini üzə çıxarır: birsistemli təsisatlarla yanaşı, çoxsistemli hüquqi təsisatlar da mövcuddur. Belə ki, hüquq sahəsi səviyyəsində çoxsistemli təsisat hüquq sistemi ilə yanaşı kompleks təsisatdır, çünki o, müxtəlif səviyyəli yarım sistemləri – hüquq normalarını və hüquq institutlarını ehtiva edir²⁹.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində və sahəvi tədqiqatlarda ənənəvi olaraq hüquq sistemi, hüquq sahəsinin sistemi, qanunvericilik sistemi, hüququn mənbələri sistemi nəzərdən keçirilərkən onların qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı münasibəti nəzərdən keçirilir. S.S.Alekseyev haqlı olaraq göstərirdi ki, ümumfəlsəfi baxımdan hüququn strukturunun və mənbələrinin əlaqəsi daxili və xarici formaların əlaqəsi kimi xarakterizə oluna bilər.³⁰ Bu zaman hüququn mənbələri zahiri forma olmayıb, hüququn mövcudluğunun zəruri məqamını təşkil edir. Özü də hüququn mənbələrinin məcmusu məhz, buna görə sistem kimi xarakterizə oluna və buna görə onun strukturu müəyyən edilə bilər ki, o, hüququn obyektiv surətdə mövcud olan strukturunun xarici ifadəsidir. Öz növbəsində, hüququn mənbələrinin nizamlanmış sistemi öz-özlüyündə pozitiv hüquq sisteminin zəruri elementini təşkil edir.

Beləliklə, cəmiyyətdə mövcud olan hüququn mənbələri sistemi və hüquq sistemi bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır və bir-birinə təsir göstərir. Hüquq sisteminin və hüququn mənbələri sisteminin əlaqəsi bunda ifadə olunur ki, hüququn mənbələrinin mövcud sistemi əsasında həmin dövlətin hüquq sisteminin durduğu müəyyən, məntiqi əlaqəli qurumdur. Bu zaman elmi ədəbiyyatda haqlı olaraq vurğulanır ki, hüququn mənbələri sistemi yalnız hüquq sistemi ilə şərtlənmir, çünki ona bir sıra subyektiv amillər (normayaradıcı orqanın mülahizəsi) təsir göstərir. Buna görə də hüququn mənbələri sistemi hüquq sistemini təqlid etmir. Öz növbəsində, hüququn mənbələri sistemi hüquq sisteminə təsir göstərir, hüquq sisteminin iqtisadiyyatın, cəmiyyətin konkret vəziyyətinə daha tam uyğun gəlməsinə təkan verir. Deməli, hüquq sistemi və hüququn mənbələri sistemi iki sıx əlaqəli sistem olub, onların hər biri öz strukturuna malikdir.

Kommersiya hüququnun sistemi – yəni, Kommersiya hüququnun strukturunu hüquq sahəsi kimi, qanunvericilik sahəsi kimi, elmi və tədris vəsaiti kimi xarakterizə edir. Digər hüquq sahələri kimi Kommersiya hüququ da ümumi və xüsusi hissələrə ayrılır.

²⁸ Трудовое право России: Учебник / Под общ. ред. Ю.П.Орловского, А.Ф.Нуртдиновой. М.: МЦФЭР, 2004, 23 с.

²⁹ Керимов Д.А. Методология права. М., 2001, 167 с.

³⁰ Алексеев С.С. Структура советского права. М.: Юрид. лит., 1975, 55-80 с. Зивс С.Л. Источники права. М.: Наука, 1981, 101 с.

Ümumi hissəyə aşağıdakı institutlar aiddir:

Ümumi müddəalar:

Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və prinsipləri;

Kommersiya hüquq münasibətləri;

Kommersiya hüququnun subyektləri və onların əmlak hüquqları;

Sahibkarlıq mübahisələrinə baxılmanın hüquqi tənzimlənməsi;

Sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət təsirinin hüquqi nizama salınması qaydası.

Xüsusi hissəsinə isə aşağıdakı institutlar daxildir:

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin istehsal fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

Bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

Əmtəə bazarının hüquqi tənzimlənməsi;

Qiymətli kağızlar bazarının hüquqi tənzimlənməsi.

4-cü sual üzrə nəticə:

Bu sualda kommersiya hüququnun sistemi təhlil olunmamışdan əvvəl ilk olaraq hüququn sistemi nəzərdən keçirildi və sonradan kommersiya hüququnun sisteminin əhəmiyyətindən və onun ümumi və xüsusi hissələrə ayrılmasından danışıldı.

Mövzu üzrə NƏTİCƏ

Bu mövzuda kommərsiya hüququnun predmeti, metodu, habelə sahibkarlıq fəaliyyətinə anlayışı və əlamətləri, Azərbaycan hüquq sistemində kommərsiya hüququnun yeri məsələləri geniş şəkildə müzakirə olundu. Həmçinin, bu hüquq sahəsinin metodunu xarakterizə edən cəhətlər, həmçinin, kommərsiya hüququnun müasir dövrdə DİO əməkdaşlarına tədris edilməsinin əhəmiyyətindən və məqsədi diqqətə çatdırıldı.

Eyni zamanda, kommərsiya hüququnun sistemi nəzərdən keçirildi, onun ümumi və xüsusi hissələrə ayrılmasından danışıldı. Qeyd olundu ki, Kommərsiya hüququ yeni bir hüquq sahəsi olmasına baxmayaraq kompleks hüquq sahəsidir.